

Gerovės valstybės modeliai šiuolaikinėje kultūrinėje tradicijoje

ALBINAS PLĖŠNYS

Vilniaus universitetas, Filosofijos katedra, Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

El. paštas: albinas.plesnys@fsf.vu.lt

Visuomeniniame gyvenime „gerovės valstybės“ sąvoka vartojama nevienareikšmiškai. Dėl to kyla įvairiausių konceptualių painiavų. Straipsnyje išskiriamos ir aptariamoms įtakingiausios gerovės valstybės sampratos tikintis, kad tai padės pasiekti skirtingas politines pažiūras ar nuostatas ginančių tyrėjų tarpusavio supratimą. Tomis įtakingiausiomis gerovės valstybės vizijomis laikoma klasikinio liberalizmo ar libertarizmo siūloma procedūrinio gerovės modelio teorija, pagal kurią laisvė, laisvosios verslininkystės sistema ir privati nuosavybės teisė laikoma pagrindinėmis priemonėmis gerovei pasiekti. Antrasis gerovės valstybės modelis yra tas, su kuriuo dažniausiai tapatinama gerovės valstybė. Tai paternalistinis paskirstomosios gerovės modelis, kuris paprastai siejamas su socialdemokratinę politinę doktrina. Straipsnyje parodoma, kad šis modelis susiduria su loginio nuoseklumo problemomis. Trečiojo gerovės valstybės modelio šiais laikais laikosi krikščioniškasis socialinis mokymas, nors pagrindinius jo principus suformulavo dar Aristotelis. Šis modelis remiasi bendruoju gėriu kaip esminiu valstybės tikslu ir gali būti vadinamas tiksliniu gerovės valstybės modeliu. Išoriškai jis panašus į skirstomosios gerovės modelį, tačiau jo esmė yra kita. Jis yra logiškai nuoseklus, nors ne visiems priimtinas dėl savo filosofinių principų.

Raktažodžiai: bendrasis gėris, esencializmas, gerovės valstybė, liberalizmas, nominalizmas, paternalizmas, procedūrinis modelis, skirstomasis modelis, tikslas

---

ĮVADAS

Po Antrojo pasaulinio karo „gerovės valstybės“ sampratos tapo intensyvių ir labai plačių diskusijų objektu. Bendriausiu supratimu gerovės valstybei būdinga visų visuomenės narių galimybių lygybė, gėrybių paskirstymas ir visuomenės atsakomybė už neįstengiančiuosius pasirūpinti savimi. T. H. Marshallas (Marshall 1990: 33) gerovės valstybę apibūdino kaip savitą demokratijos, gerovės ir kapitalizmo derinį. Nedetalizuodami „gerovės valstybės“ turinio galime tarti, kad jį nulemia konkretus modelis. Turbūt labiausiai paplitusi danų sociologo Gøsta Esping-Anderseno pasiūlyta klasifikacija. Jis skiria tris gerovės valstybės modelius (Esping-Andersen 1990: 71): socialdemokratinį (Švedija, Norvegija, Danija, Nyderlandai), krikščionišką demokratinį (Austrija, Belgija, Vokietija, Prancūzija, Ispanija, Italija) ir liberalųjį gerovės valstybės modelį (JAV, Kanada, Japonija, Šveicarija, Australija). Gerovės valstybės modelių klasifikaciją ir jų kaitą tyrinėjo Johnas Mylesas, Barbara Hobson, Alexanderis Hicksas, Walteris Korpi, Rameshas Mishra, Paulas Piersonas, Duane'as Swankas ir daugelis kitų autorių (Myles, Quadagno 2002: 34–57). Gerovės valstybės modelių klasifikacija ir tų modelių funkcionavimo ypatumai yra sulaukę ir lietuvių tyrėjų dėmesio. Štai V. Smalskys, remdamasis R. M. Titmuss, skiria tris Vakarų „gerovės valstybių“ modelius: liberalųjį-moty-

vacinį, konservatyvųjį-korporacinį ir nedistribucinį, arba socialdemokratinį (Smalskys 2005: 85). Neseniai pasirodė plati monografija apie gerovės valstybės kūrimą Lietuvoje (Aidukaitė, Bogdanova, Guogis 2012). Nesiekdami nei platesnės, nei siauresnės literatūros apie gerovės valstybę apžvalgos, galime pažymėti, kad tuose tyrimuose vyrauja aprašomasis metodas: nurodomi gerovės valstybei būdingi požymiai, pateikiama gerovės valstybių klasifikacija, aprašomi būdingi jų funkcionavimo ypatumai. Kartu pasigendama bendresnių, gerovės valstybės sampratas grindžiančių principų bei kritiško metodų tyrimo. Šiuo straipsniu sieksime bent šiek tiek prisidėti prie minėtų klausimų sprendimo.

GEROVĖS VALSTYBĘ APIBŪDINANTYS ELEMENTAI

Kiekvienai gerovės valstybės sampratai būdingi tam tikri būtini bruožai. Pirma, kiekvienas gerovės valstybės modelis turi remtis tam tikra gerovės samprata, kurios įgyvendinimu turi rūpintis valstybė. Antra, turi būti pagrindžiama, kodėl to tikslo verta siekti, t. y. kodėl jis yra gerovė. Trečia, turi būti suformuluoti principai, metodai ir būdai, reikalingi tai gerovei realizuoti, kitaip tariant, reikia žinoti, kaip tą gerovę pasiekti. Ir pagaliau, ketvirta, gerovė turi būti tikslingo valstybinių institucijų bei valstybės piliečių veikimo rezultatas. Gerovę sudaro tikslingai kuriami dalykų padėtis, t. y. gerovė yra sukuriama tikslingų ir kryptingų pastangų dėka. Ta padėtis, kuri susiklosto savaime, be jokio valstybės įsikišimo, arba tokia, kuri klostosi neišvengiamai, nepriklauso gerovės sampratai, pavyzdžiui, švelnus, palankus žmogui klimatas, kuris priklauso nuo geografinių sąlygų, neįeina į gerovės turinį. Tačiau kai valstybės pastangų dėka dykuma paverčiama sodu, tai tas rezultatas jau priklauso gerovės turiniui. Negalima laikyti didesne gerove ir po žiemos atėjusį žydintį pavasarį ar žalią vasarą.

Remdamiesi nurodytais gerovės valstybės bruožais manome, kad nederėtų su gerovės valstybe sieti Karlo Marxo socialinės teorijos, nes K. Marxas mano, kad jo teorija yra grynai mokslinė, o ne filosofinė. Ji neformuluoja jokių tikslų, bet tiria visuomenės gyvenime įžvelgtą būtiną procesą – materialinę gamybą ir aprašo jos dėsningumus. Materialinės gamybos raida, jo nuomone, nepriklauso nuo atskirų individų keliamų tikslų. Kadangi gamybos procese susiklostantys gamybiniai santykiai, kaip žmonių tarpusavio santykiai gamyboje, tampa susvetimėję, susiformuoja valstybė kaip nuosavybės teisės gynimo institutas. K. Marxas susvetimėjimu vadina klasinei visuomenei būdingą savybę sukurti tokius socialinius reiškinius, kurių žmonės negali kontroliuoti, valdyti ir kurie valdo žmones kaip jų asmeniniam gyvenimui svetima jėga. Toks, anot K. Marxo, yra prekių ir pinigų pasaulis, kuris gyvena savą prekių apyvartos ir pinigų cirkuliacijos gyvenimą, valstybė, kaip klasinės visuomenės iliuzinė bendrumo išraiška, įgaunanti „savarankišką formą, atitrūkusią nuo tikrųjų – tiek atskirų, tiek ir bendrų – interesų“ (Marxas 1974: 28), ideologijos principai, kurie kaip tariamos savarankiškos vertybės „yra ne kas kita, kaip iliuzinės formos, kuriomis vyksta tikroji įvairių klasių savitarpio kova“ (Marxas, Engelsas 1974: 28). Valstybė nunyksta panaikinus privačią gamybos priemonių nuosavybę, kurią panaikinti galiausiai verčia pati gamybos raida. Taigi K. Marxui, nebelikus valstybės, lieka tik gerovė, bet ir ta yra ne tikslingo visuomenės siekio rezultatas, o nuosavybės, valstybės, klasių ir klasinio išnaudojimo nunykimo būtinas rezultatas. Be to, K. Marxas, pritardamas A. Comtė'ui, mano, kad mokslinė teorija iš viso nesusijusi su vertinamojo pobūdžio teiginiais, todėl svarstymai apie gerovės ar negerovės valstybę priklauso susvetimėjusios klasinės visuomenės ideologiniam procesui, o ne jo socialinei teorijai. Aišku, K. Marxas savo uždavinių neapribojo vien tik spekuliatyviu samprotavimu. Dar vienuoliktoje tezėje apie Feuerbachą jis teigia: „filosofai tik įvairiai *aiškino* pasaulį, bet uždavinys yra jį pakeisti“ (Marxas, Engelsas 1974: 465). Jis suteikė teorinį pagrindimą dar-

bininkų klasės kovai ir tos kovos pergalingai baigčiai, orientuotai į istorinį būtinumą, bet ne į abstrakčią gerovę.

Iš dalies pritariame G. Esping-Anderseno nuomonei, tardami, kad šiuolaikinėje visuomenėje aptinkame tris gerovės valstybės modelius. Tiek socialdemokratinė, tiek libertarinė liberalizmo atmainos turi savąsias gerovės valstybės vizijas. Tiesa, nei Thomo Hobbeso sistemiškai dėstomoje individualistinėje pasaulėžiūroje, iš kurios kyla liberalizmo tradicija, nei vėlesniame Johno Locke'o *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą (Antrasis traktatas apie valdžią)*, kurioje liberaliosios pasaulėžiūros elementai plėtojami pagal nuoseklią intelektualinę tradiciją, nėra aiškių užuominų apie gerovės valstybę. Tik Adamo Smitho *Tautų turte* galime aptikti užuominų, nors ir netiesioginių, apie gerovės valstybę. Anot jo, laisvoji verslininkystė veikia kaip savireguliuojantis mechanizmas. Savo naudos siekiančių individų veikimas virsta konkurencija, kuri garantuoja, kad už visuomenei priimtina kainą bus pagamintos jai reikalingos gėrybės. Bet koks išorinis kišimasis į laisvosios verslininkystės sistemą ją griauja, todėl valdžios bandymai pagerinti prastas dalies visuomenės narių gyvenimo sąlygas yra nepateisinami. Būdamą individualios ekonominės laisvės viršūnė, rinka yra griežčiausia ekonominės raidos prižiūrėtoja ir visuomenės ekonominės galios garantas. Taip laisvoji verslininkystė tampa visuomenės gerovės garantu. Vis dėlto A. Smithui labiau rūpi laisvosios verslininkystės funkcionavimo dėsniai, o ne jų teikiamas rezultatas.

Pirmasis liberalus mąstytojas, kurio filosofijoje aptinkame keturias mūsų nurodytas gerovės valstybei būtinas sąlygas, buvo Jeremy Benthamas. Jo garsus principas: „didžiausia laimė didžiausiam skaičiui žmonių yra teisingumo ir klaidingumo matas“. Tačiau kas teikia laimę? Pasak J. Benthamo: „Prigimtis padarė žmoniją pavaldžią dviem savarankiškiems jos šeiminkams – *kančiam* ir *malonumui*. Tik jie vieni nurodo, ką turėtume daryti, ir nustato, ką mes galime daryti. Tiek teisingumo ir klaidingumo matai, tiek priežasčių ir pasekmių sekos yra pritvirtinti prie jų sosto. Jie valdo visus mūsų veiksmus, visas mintis, visus žodžius; kiekviena pastanga nusimesti mūsų subjektyvumą tai tik patvirtina“ (Bentham 2000: 14). J. Benthamui poelgio vertę lemia ne tik tiesiogiai patirtas malonumas, bet ir malonumas, kurį teikia visi to poelgio padariniai. Malonumų visumą, kurią tik galima gauti iš daikto ar poelgio, jis vadina „nauda“. Taigi gerovės valstybės tikslas J. Benthamui yra didžiausia nauda didžiausiam skaičiui žmonių. Šio tikslo siekimą lemia žmogiškoji prigimtis.

Tačiau trečiasis elementas – principai, metodai ir būdai, reikalingi tai gerovei įgyvendinti, J. Benthamo nėra pakankamai išanalizuotas. Tai padarė kitas liberaliosios minties klasikas Johnas Stuartas Millis. Anot jo, vienintelis neišsenkamas ir amžinas tobulėjimo šaltinis yra laisvė, nes jos dėka egzistuoja tiek galimų savarankiškų tobulėjimo židinių, kiek yra individų (Mill 1995: 120). Kaip perspėjantį pavyzdį J. S. Millis pateikia Kiniją ir jos išmintingą tautą, ankstyvuoją istorijos laikotarpiu įgijusią itin gerus papročius. Būdamą tokios struktūros kinų tauta sustingo tūkstančiams metų ir nustojo tobulėti. Kas nuo šio likimo apsaugojo Europą?, – klausia J. S. Millis. Tokiu veiksniu buvo Europos tautų charakterių ir kultūros įvairovė. „Individai, klasės, tautos buvo itin nepanašūs vieni į kitus, jie sugalvojo daugybę kelių, iš kurių kiekvienas vedė prie ko nors vertingo, ir nors visais laikotarpiais tie, kurie ėjo skirtingais keliais, buvo nepakantūs vieni kitiems ir kiekvienas mąstė, kaip būtų puiku, jeigu būtų galima priversti kitus eiti šiuo keliu, jų mėginimai sutrukdyti vystytis vienas kitam retai pavykdavo ilgesniam laikui, ir kiekvienas ilgainiui išmoko pripažinti gėrį, kurį siūlė kiti. Mano nuomone, pažangų ir įvairiapusių Europos vystymąsi lėmė tik tų jos kelių gausumas“ (Mill 1995: 123–124). Taigi laisvė kaip galimybė kiekvienam siekti savojo gėrio savo pasirinktu būdu ir nemėginti atimti iš kitų jų gėrio yra individo ir visos visuomenės klestėjimo prielaida.

Čia J. S. Millis pasiūlo alternatyvą tiek klasikiniam aristoteliniam-tomistiniam bendruoju gėriui (*bonum commune*) paremtam visuomenės tvarkos modeliui, tiek visai porenesansiinei visuomeninės sutarties koncepcijai. Nors bendrojo gėrio turinys klasikiniame modelyje yra kintantis, tačiau bendri jį apibūdinantys principai lieka santykinai pastovūs. Panašiai ir visuomeninės sutarties koncepcija remiasi tobuliausiu, kiek tai įmanoma pasiekti, mąstymu, sutarties tekstu. Trumpai tariant, abi šios alternatyvos vienaip ar kitaip turėtų skatinti Kinijai būdingas vystymosi tendencijas.

J. S. Millio laisvės reikšmingumo interpretaciją perėmė liberalieji mąstytojai, ir tai leido sukonstruoti išsamią gerovės valstybės viziją. Ankstyvas J. Benthamo pasiūlytas gerovės supratimas laikui bėgant buvo plėtojamas ir tobulinamas. Štai L. von Misesas *Ekonominėje politikoje* gerovę interpretuoja kaip vidutinį pragyvenimo lygį, kurį daugmaž atitiktų bendras vidaus produktas, tenkantis vienam žmogui. Anot jo, kapitalizmas labai pakėlė pragyvenimo lygį. „Visus postringavimus apie nenusakomas ankstyvojo kapitalizmo baisybes galima pa-neigti paprasta statistika: būtent tuo metu, kai Anglijoje vystėsi kapitalizmas, vadinamuoju pramonės revoliucijos laikotarpiu – nuo 1760 iki 1830 metų, Anglijos gyventojų skaičius padvigubėjo, vadinas, šimtai ir tūkstančiai vaikų, anksčiau pasmerktų mirti, išgyveno ir užaugo vyrais ir moterimis“ (Mises 2006: 31). Kodėl būtent pragyvenimo lygis, arba bendras vidaus produktas, tenkantis vienam gyventojui, yra tinkamas gerovės valstybėje rodiklis (kai yra garantuota laisvė, kaip ją suprato J. S. Millis)?

Tai suvokė ir po Antrojo pasaulinio karo kūrėsi liberaliųjų mąstytojų karta. Anot jų, nepriklausomai nuo to, ar individo interesai apsiribos jo paties poreikiais, ar jam nuoširdžiai rūpės visų žmogiškųjų būtybių gerovė, jo puoselėjami tikslai visuomet aprėps tik labai mažą žmonių dalį, t. y. kuo daugiau bus žmonių, tuo įvairesni, skirtingesni ir visapusiškesni bus tikslai. Mums vertinga tik maža visuomenės poreikių dalis, todėl individai turi vadovautis savo pačių, o ne kažkieno vertybėmis ir polinkiais. Tik individas yra svarbiausias savo tikslų teisėjas.

PROCEDŪRINIS GEROVĖS VALSTYBĖS MODELIS

Kiekvienas individas turi daugybę tikslų ir vertybių, kurių kartu įgyvendinti paprastai neįmanoma. Vertybės, tikslai ir galimybės juos realizuoti yra nuolatinė savarankiškai veikiančio individo problema. Atsižvelgdamas į savo galimybes, individas atsisako vienu gėrybių dėl kitų ir sudaro hierarchinę preferencijų sistemą. Žinodamas, į kokias aplinkybes pakliūs, asmuo veiks tokiu, o ne kitu būdu, numatys savo veiksmų rezultatus. Toks asmuo yra atsakingas už savo poelgius, o laisvojo verslo sistema tampa asmeninių vertybių hierarchiją formuojančiu veiksmu. Žinoma, individas galės laisvai siekti savų tikslų tik tada, kai pati valstybė neformuluos jokių kitų tikslų, išskyrus įstatymų kaip betikslių taisyklių tinklo palaikymą ir laisvosios verslininkystės saugojimą, kitaip tariant, kai bus realizuota pilietinė laisvė.

Kadangi laisvė liberalų suprantama taip, kaip pasiūlė J. S. Millis, – kaip galimybė siekti savojo gėrio savo pasirinktu būdu, tai asmuo yra tuo laisvesnis, kuo platesnę tikslų ir vertybių sistemą jis gali realizuoti. Nesunku suprasti, kad tokios sistemos platumą lemia turėjimo ir vartojimo mastas – kuo asmuo galės daugiau turėti ir vartoti, tuo didesnę vertybių ir tikslų visumą jis bus pajėgus aprėpti ir tuo jis bus laisvesnis. Šiuo atveju valstybė yra tuo geresnė, kuo didesnis joje turėjimo ir vartojimo mastas, kartu esant įtvirtintai pilietinės laisvės sistemai.

Laisvės reikšmingumą J. S. Millis neįrodo, o iliustruoja pavyzdžiais. Kodėl laisvė yra individo ir visuomenės klestėjimo sąlyga, pagrindžia J. Rawlsas savo *Teisingumo teorijoje* ir paskaitų rinkinyje *Politinis liberalizmas*. Ten jis pateikia pirminių gėrybių sistemą, kuri yra

visuotinai būtina sąlyga ir visiems tikslams tinkama priemonė, leidžianti žmonėms įgyvendinti konkrečias jų gėrio sampratas ir ugdyti dvi jų moralines galias bei jomis naudotis (Rawls 2002: 326). Yra šios tų gėrybių rūšys: 1) pamatinės laisvės (minties ir sąžinės laisvė ir t. t.); 2) judėjimo laisvė ir laisvas profesijos pasirinkimas, esant galimybių įvairovei; 3) atsakingų pareigų teikiama valdžia ir prerogatyvos, padidinančios asmens savarankiškumą ir praplečiančios jo visuomenines galimybes; 4) pajamos ir turtas, suprantami plačiai – kaip priemonės, padedančios siekti visų tikslų; 5) visuomeniniai savivarbos pagrindai (Rawls 2002: 327). Šiame darbe J. Rawlsas pateikia loginius argumentus, pagrindžiančius laisvės būtinumą. Tešdamas tokių liberalizmo apologetų kaip L. von Misesas, M. Friedmanas, F. A. von Hayekas ir pan. samprotavimus jis teigia, kad laisvė skatina dvi individo moralines galias: sugebėjimą suprasti, kas yra gėris, ir jo siekti ir sugebėjimą jausti, kas yra teismusas bei teisingumas (Rawls 2002: 321). Tik turėdamas šias dvi galias žmogus gali siekti tikslų arba kooperuotis su kitais individualiais. Jei jis nieko nenorės arba bus įsitikinęs, kad jį bendrininkai apgaus, jokia kooperacija bus neįmanoma ir jokio tikslo nebus galima pasiekti. Būtent skatindama šias individo moralines galias laisvė tampa individo ir visuomenės klestėjimo sąlyga.

Vis dėlto J. Rawlso negalima priskirti libertarizmo stovyklai – į tai dėmesį atkreipia Robertas Nozickas (Nozick 2003: 197–246), kritikuodamas antrąjį J. Rawlso teisingumo principą: „socialinė ir ekonominė nelygybė turi tenkinti dvi sąlygas: pirma, ji turi būti siejama su padėtimis ir pareigybėmis, kurios yra atviros visiems sąžiningos galimybių lygybės sąlygomis; antra, ji turi būti naudingiausia blogiausioje padėtyje esantiems visuomenės nariams“ (Rawls 2002: 312). R. Nozickas sutinka su tuo, kad, norint pateisinti individo pretenzijas valdyti tam tikrus išteklius, reikalinga teisingumo teorija, tačiau gina istorinius teisingumo principus, remdamasis tuo, kad „tam tikras paskirstymas yra teisingas, jeigu jis teisėtai būdais kyla iš kito teisingo paskirstymo. Teisėtus perėjimo nuo vieno paskirstymo prie kito būdus apibrėžia teisingo perdavimo principas. Teisėtus pirmuosius „žingsnius“ apibrėžia teisingo įsigijimo principas. Visa, kas atsiranda iš teisingos situacijos, žengiant teisingus žingsnius, yra teisinga“ (Nozick 2003: 165). Nors J. Rawlsas mano, kad reikšminga yra ne paskirstymo struktūra, o procedūros, vis dėlto į savo antrąjį teisingumo principą jis iš tiesų įtraukia struktūrinius apribojimus. Todėl jo teorija, R. Nozicko nuomone, priklauso ne istorinių, o modeliuojamų teorijų tipui, kurios nėra logiškai nuoseklios. Iš tikro „Rawlsas mus ragina įsivaizduoti situaciją, kur mažiau gabūs individai galėtų daugmaž taip pareikšti: <...> bendradarbiavimo sąlygos turi būti tokios, kad mes gautume maksimalią bendradarbiavimo naudą dalį, t. y. tokią, kurią mėginant toliau didinti mums tenkanti dalis pradėtų mažėti. Šių siūlomų bendradarbiavimo sąlygų dosnumo laipsnis gali atsiskleisti tada, kai įsivaizduojame situaciją, kur gabesnieji pateikia beveik simetrinį priešingą pasiūlymą: Ponai negabieji, jums naudinga bendradarbiauti su mumis. Jeigu norite, kad su jumis bendradarbiautume, turite priimti racionalias mūsų bendradarbiavimo sąlygas <...>: bendradarbiavimo sąlygos turi būti tokios, kad mes gautume maksimalią bendradarbiavimo naudą dalį, t. y. tokią, kurią mėginant toliau didinti mums tenkanti dalis pradėtų mažėti“. Jeigu jų siūlomos sąlygos sukeltų mūsų pasipiktinimą, tai kodėl tokio pasipiktinimo nesulaukia priešingos pusės siūlomos bendradarbiavimo sąlygos? – klausia R. Nozickas (Nozick 2003: 209). Jis teisus tiek dėl to, kad J. Rawlsas į savo teisingumo principą įtraukia paskirstymo procedūras (naudingiausia išeitis blogiausioje padėtyje esantiems), tiek dėl to, kad neistorinės teisingumo schemas (liberalizmo rėmuose) susiduria su loginiais sunkumais.

Ir R. Nozickas, ir jau minėti jo pirmtakai ieško visuotinai būtinų sąlygų ir būtinų priemonių visiems galimiems individų tikslams pasiekti. Tų priemonių bei sąlygų visetas ir sudaro gerovės valstybės turinį. Laisvė, laisvoji verslininkystė ir privati nuosavybės teisė tampa ge-

rovės valstybės pagrindu, o pagrindiniu valdymo principu – *laissez-faire*. Toks būtų pirmasis gerovės valstybės modelis. Su išlygomis galėtume jį vadinti libertariniu, arba *procedūriniu*, gerovės modeliu.

PASKIRSTOMOSIOS GEROVĖS VALSTYBĖS MODELIS IR JO KRITIKA

Antrasis gerovės valstybės modelis būdingas liberalizmo atmainai, kurią mes, atsižvelgdami į politinių idėjų istoriją, pavadintume socialdemokratine, o jos ginamą modelį – *paskirstomosios gerovės* modeliu. Šis modelis remiasi prielaida, kad laisvosios verslininkystės sistema, efektyviai plėtodama gamybą, susiduria su problemomis skirstymo srityje – kai kurie sėkmingai gamyboje dalyvaujantys asmenys labai praturtėja, o kiti nuskursta. Individo materialinė padėtis priklauso nuo labai daug veiksnių: nuo jo sugebėjimo konkuruoti laisvojoje rinkoje, nuo šeiminės padėties, nuo sveikatos būklės, nuo išsilavinimo ir pan. Sutikdami su prielaida, kad laisvės platumą nulemia turėjimo ir vartojimo mastas, šio modelio šalininkai teigia, jog nekontroliuojama laisvosios verslininkystės sistema sukuria nevienodas laisvės sąlygas – vieni žmonės yra labiau laisvi nei kiti. Klasikinis liberalizmas rėmėsi įstatymų viršenybės ir visų individų lygybės prieš įstatymus principais. Socialdemokratų nuomone, laisvosios verslininkystės sistema sudaro sąlygas pažeisti ir lygybės principą, susiaurindama atskirų socialinių grupių teises į sveikatos apsaugą, tinkamą gyventi būstą, išsilavinimą ir pan. Norint sukurti pakenčiamas ir orias gyvenimo sąlygas visiems, reikia valstybės įsikišimo persikirstant gėrybės. Vienas iš būdų tai padaryti – įvesti didelių ir progresyviųjų mokesčių sistemą, o surinktus mokesčius panaudoti neturtingiausiems visuomenės sluoksniams šelpti skiriant tiesiogines tikslines išmokas. Tačiau to nepakanka. Dar Keynesas savo *Bendrojoje teorijoje* kaip išeitį iš didžiojo sąstingio siūlė, kad valstybė, norėdama atgaivinti ūkį, turėtų investuoti į jo plėtrą – organizuoti ir kurti visai šaliai reikalingas ūkio kryptis (Plėšnys 2011: 164–165). Aptariamo modelio šalininkai laikosi požiūrio, kad valstybė ne tik gali perimti ūkio kūrimo funkcijas, bet ir turi organizuoti socialinę rūpybą, sveikatos apsaugą, švietimą, transportą kaip gyvybiškai kiekvienam individui būtinų poreikių sritis ir sukurti lygias sąlygas visiems vienodai tomis gėrybėmis naudotis. Toks paternalistinis požiūris į savo valstybės piliečius gal iš pirmo žvilgsnio ir atrodo patrauklus, tačiau jis slepia pavojus, kuriuos įžvalgiai nurodė pokario liberalieji mąstytojai, tokie kaip jau minėtas F. A. von Hayekas, M. Friedmanas ir kiti.

F. A. von Hayeko nuomone, „kad galėtų veiksmingai panaudoti savo žinias sudarinėdami planus, individai turi gebėti numatyti valstybės veiksmus, kurie gali šiems planams turėti įtakos. Bet tam, kad valstybės veiksmus galima būtų numatyti, jie turi būti ribojami taisyklių, nustatytų nepriklausomai nuo konkrečių aplinkybių, kurių negalima nei numatyti, nei iš anksto įvertinti; nebus galima numatyti ir tokių veiksmų konkrečių padarinių. Jeigu, kita vertus, valstybė turėtų vadovauti individo veiksmams, kad būtų pasiekti konkretūs tikslai, – jos veikla turėtų būti grindžiama sprendimais, daromais atsižvelgus į visas to momento aplinkybes, ir todėl ji būtų nenumatoma. Iš to išplaukia gerai žinomas faktas, kad kuo daugiau valstybė „planuoja“, tuo sunkiau planuoti individui. <...>

Antra, kad valstybė galėtų tiksliai numatyti savo veiksmų padarinius, ji negali palikti tiems, kuriuos jie liečia, jokie pasirinkimo. <...> Kur vyriausybė tiesiogiai siekia poveikio konkrečioms žmonėms, ji <...> būtinai turi primesti žmonėms savo vertinimus ir, užuot padėjusi jiems siekti jų pačių tikslų, pati parenka jiems tikslus. Kai tik konkretus poveikis yra numatomas tuo metu, kai kuriamas įstatymas, jis nustoja būti tik žmonių naudojamu instrumentu ir vietoj to tampa įstatymdavimo instrumentu, kurį pastarasis naudoja žmonių atžvilgiu ir savo paties tikslams. Valstybė nustoja buvusi utilitariniu aparatu, skirtu padėti individams

visapusiškai vystyti savo individualią asmenybę ir tampa „moralinė“ institucija, <...> kuri pri-meta jos nariams savo požiūrį visais moralės klausimais, nesvarbu, ar tas požiūris moralus ar itin amoralus“ (Hajekas 1991: 118–120). Kitaip tariant, kuo valstybė daugiau įgyvendina bendrųjų tikslų, tuo labiau siaurėja individo laisvė ir tuo labiau jis tampa priklausomas nuo valdžios malonės, bet ne nuo įstatymų kaip formalių taisyklių. Paternalizmas, viena vertus, kuria išlaikytinio ideologiją – valstybė privalo mane gydyti, vežioti, aprūpinti darbu, mokyti, pamaitinti, sušildyti, kita vertus, aš privalau paklusti jos nurodymams, atsisakydamas vadovautis savo galva.

F. A. von Hayeko idėją galima perteikti ir paprastesniu pavyzdžiu. Įsivaizduokime, kad kokia nors organizacija, tarkime, Europos Sąjunga, finansuoja tam tikrus projektus – kaimo plėtros ar energetinius, nesvarbu. Kaip tas lėšas įsisavina konkretūs ūkiniai subjektai, būtina kontroliuoti, ir visi gerai žinome, kad ta kontrolė turi būti ir yra pakankamai griežta. Kitaip lėšos bus panaudotos neracionaliai ir tikslai, kurių įgyvendinimui buvo skirtos lėšos, liks neįgyvendinti. Nekontroliojamas lėšų skyrimas būtų grynas nesusipratimas. Kita vertus, kontrolė riboja lėšų gavėjo laisvę ir verčia jį veikti paramos teikėjo nurodytu būdu.

Kaip matome, antrasis gerovės valstybės tipas – paskirstomosios gerovės, arba paternalistinis gerovės modelis – visose liberaliosios, t. y. nominalistiškai orientuotos, socialinės tradicijos šakose susiduria su paradoksu – siekis pagerinti individo gyvenimo kokybę ir kartu galimybę realizuoti laisvę baigiasi laisvės ribojimu: kaip sakoma, kas moka, tas ir užsako muziką. Matyt, tai ir turėjo galvoje G. Orwellas, teigdamas, kad: „laisvė – tai vergija“, tą skelbė ir ant Teisybės ministerijos fasado parašytas šūkis (Orvelas 1991: 99).

TIKSLINIS GEROVĖS VALSTYBĖS MODELIS

Laisvės kaip vergijos paradokso išvengia kitas gerovės valstybės modelis, kuris turi į socialdemokratinį nemažai panašių bruožų ir yra būdingas krikščioniškajam socialiniam mokymui. Vis dėlto jo šaknys yra ankstesnės už krikščioniškąją kultūrą ir remiasi Aristotelio socialine teorija. Anot Aristotelio, žmogiškosios prigimties supratimui reikalinga sudėtingesnė prigimtinė struktūra, šeima, kuri taip pat turi savo prigimtį ir funkcionuoja jai būdingu būdu. Šeimos taip pat nepakanka žmogaus prigimčiai suprasti, tad reikia platesnės bendrijos – tokia yra ūkinė bendrija. Pati plačiausia prigimtinė bendrija, pakankama žmogaus prigimčiai plėtoti ir ją suprasti, yra valstybė. Antikoje ir viduramžiais svarbiausias dalykas, apibūdinantis prigimtinių sistemą, yra jos prigimtinis tikslas. Valstybės tikslas yra bendrasis gėris. Remdamiesi savo protu mes pajėgūs suprasti, kas sudaro bendrojo gėrio turinį. Jeigu valstybėje yra realizuotas bendrasis gėris, tai visoms prigimtiniams valstybės struktūroms sudaromos sąlygos įgyvendinti jų prigimtinius tikslus. Taigi valstybėje, kurioje realizuotas bendrasis gėris, deramai ir efektyviai funkcionuoja ūkio sistema, sudarytos sąlygos klestėti šeimoms ir kiekvienas žmogus gali pasiekti *eudaimoniją* (laimę), t. y. visų savo prigimtinių galių išplėtojamą, visaapimančią asmenybės išugdymą ir klestėjimą. Tokia valstybė, anot Aristotelio, yra laisvųjų bendrija (Aristotelis 1997: 146), kitaip tariant, bendrojo gėrio siekianti valstybė įgyvendina kiekvieno individo laisvę.

Tai nekelia didesnių problemų, nes kiekvienam žmogui pagal prigimtį būdinga siekti laimės. Pagal šį modelį laisvė suprantama kitaip negu anksčiau aptartose nominalistinėse teorijose. Čia tariama, kad žmogus, remdamasis savo protu, gali iškelti ir suformuluoti tikslus bei suprasti, kurie tikslai yra geri, o kurie ne. Savo ruožtu valia trokšta to, ką protas nurodo geru esant. Žmogus turi sąžinę (tiksliau – *synderesis*) kaip bendriausią įgimtą sugebėjimą skirti, kas yra gera ir bloga, ir paklūsta prigimtiniam įstatymui (*lex naturalis*), kuris liepia vengti blogio

ir siekti gėrio. Jeigu performuluotume J. S. Millio pateiktą laisvės apibūdinimą, tai tokia laisvė būtų galimybė kiekvienam siekti prigimtį atitinkančio gėrio tinkamu būdu.

Taigi bendrojo gėrio pagrindu konstruojamos teorijos remiasi dviem protu apmąstomais tikslais – visuomenės bendruoju gėriu ir individo klestėjimu. Remdamiesi praktiniu supratin-gumu (Aristotelis 1990: 169–185), teisingumu ir atsižvelgdami į prigimtinių įstatymą galime išvesti taisykles ir principus, kuriais vadovaudamiesi galėtume pasiekti ūkio, šeimų ir individų klestėjimo. Tos taisyklės būtų deramų teisinių ir politinių normų visuma.

Šitaip samprotaudami nesunkiai suprasime, kad bendrasis gėris apims ne tik materiali-nes gėrybes (kaip pamename, liberalizme materialinių gėrybių gausa yra priemonė visiems kitiems individo tikslams pasiekti), bet ir įvairiausias dvasinio tobulėjimo prielaidas – mokslą, meną, doros ugdymą ir pan. Todėl sugebėjimo vis subtiliau skirti tai, kas yra gera, ugdymas, lygiai kaip ir proto galių tobulinimas, priklauso bendrojo gėrio turiniui ir turi būti plėtojamas visos bendruomenės pastangomis. Vadinasi, bendrojo gėrio siekis ne naikins, o plės individų laisvę.

Šiame modelyje rūpinimasis bendruoju gėriu yra valstybės tikslas, tačiau tai nereiškia, kad valstybė tą gėrį gali įgyvendinti tik vienu būdu – tiesiogiai organizuodama atitinkamą veiklą. Realizuodama tikslą valstybė gali pasirinkti tinkamas priemones tam tikslui pasiekti, pavyzdžiui, sudaryti sąlygas, kad tą tikslą įgyvendintų privati iniciatyva ar įvairios bendruo- menės grupės ir pan., o valstybei liktų tik koordinatoriaus ir iniciatoriaus vaidmuo.

PABAIGAI

Aptarėme tris gerovės valstybės vizijas. Nors antrasis mūsų analizuotas paternalistinis pas- kirstomosios gerovės modelis kelia daugiausia problemų ir nepasižymi loginiu nuoseklumu, vis dėlto būtent jis labiausiai siejamas su gerovės valstybe ir yra labiausiai paplitęs šiuolaiki- niuose socialiniuose mokymuose. Būtent jį, o ne klasikinį bendrojo gėrio sampratą paremtą gerovės valstybės modelį ir kritikuoja libertarai, nesvarbu, su kuo savo kritikuojamą poziciją jie tapatintų. Trečiasis mūsų aptartas modelis yra logiškai nuoseklus, tačiau jo populiarumą riboja šiame skepticizmo ir vyraujančios nominalizmo pasaulėžiūros amžiuje ne visiems pri- imtina esencialistinė (realistinė) filosofinė pozicija. Galima spėti, kad esencialistinėse socia- linėse teorijose susiklosčiusi *bonum comune* (bendrojo gėrio) ir gerovės valstybės samprata šiandien kai kurių tyrėjų bandoma dirbtinai įskiepyti į nominalistinę liberaliąją tradiciją. Deja, to padaryti neįmanoma. Šie modeliai iš esmės yra nesuderinami, nes teikia kitokį turinį toms pačioms sąvokoms (mes tai parodėme „laisvės“ sąvokos pavyzdžiu). Teoriškai tai kels konceptualinę painiavą ir loginį nenuoseklumą.

Gauta 2014 04 30
Priimta 2014 07 04

Literatūra

1. Aidukaitė, J.; Bogdanova, N.; Guogis, A. 2012. *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
2. Aristotelis. 1997. *Politika*. Vilnius: Pradai.
3. Aristotelis. 1990. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
4. Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press & Princeton: Princeton University Press.
5. Bentham, J. 2000. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Batoche Books: Kitchener.
6. Hajekas, fon F. A. 1991. *Kelias į vergovę*. Vilnius: Mintis.
7. Marshall, T. H. 1960. "Sociology – The Road Ahead", in *Class, Citizenship, and Social Development*, 2nd ed., ed. T. H. Marshall (1965). Garden City, NY: Anchor Books.

8. Marksas, K.; Engelsas, F. 1974. *Vokiečių ideologija*. Vilnius: Mintis.
9. Mill, J. S. 1995. *Apie laisvę*. Vilnius: Pradai.
10. Mises, fon L. 2006. *Ekonominė politika*. Vilnius: Eugrimas.
11. Myles, J., Quadagno J. 2002. "Political Theories of the Welfare State", *Social Service Review*, 34–57.
12. Nozick, R. 2003. *Anarchija, valstybė ir utopija*. Vilnius: Eugrimas.
13. Orvelas, D. 1991. *Gyvulių ūkis. 1984-ieji*. Vilnius: Vyturys.
14. Plėšnys, A. 2011. *Socialinės filosofijos pagrindai*. Vilnius: VU leidykla.
15. Rawls, J. 2002. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas.
16. Smalskys, V. 2005. „Gerovės valstybės ir socialinės viešosios politikos krypčių teoriniai aspektai“, *Viešoji politika ir administravimas* 11: 86–94.

ALBINAS PLĖŠNYS

The welfare state models in contemporary culture tradition

Summary

“Welfare state” conception is commonly used in different ways. This is the ground of conceptual complexity in many cases. We intend to determine and discuss the main concepts of welfare state models in this article and hope to reach a better understanding in controversy between different political opinions. Three models of welfare state are considered as the most significant visions of welfare in our article. The first model is the Libertarian theory of procedural welfare in which the liberty, the free enterprise systems and the private property are the main means to reach the welfare. The second paternalistic model of distributive welfare, which is popular in the Nordic countries, is associated with the social-democratic political doctrine. We pointed out the logical inconsistency of the latter model. However, this one is normally associated with the welfare state. The third model of welfare state is associated with the Christian social teaching, although the main principles of this model were formulated by Aristotle. This model is based on the common good (*bonum commune*) as the end of state activity conception. Externally it is similar to the distributive model of welfare state, but it is entirely different at its core. We will call this model the purposive model of welfare. It is logically consistent, although hardly acceptable for its philosophical principles.

Key words: common good, distributive model, essentialism, Libertarian theory, nominalism, paternalism, procedural welfare, purposive model, welfare state